

ОСТАПЕНКО ТИМУР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук*

ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИВАТНОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

На українських землях правова система сформувалася на основі синтезу місцевого звичаєвого права і нормативних актів у вигляді судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та інших нормативно-правових актів Польського королівства і Великого князівства Литовського. Роль звичаєвого права в регулюванні суспільних відносин була досить значною. Тривалий час воно діяло поряд з нормами писаного права. Особливо помітно це було у Польському королівстві, де звичаєве право широко використовувалося навіть в умовах шляхетської Речі Посполитої [1, с. 342]. Польське право не було з'єднане однією системою. Спроби кодифікації робилися неодноразово, однак вона так і не була здійснена. Замість цього у Польському королівстві створювалися збірники, які охоплювали видані раніше статутні конституції, а також норми звичаєвого права.

У 1569 р. за Люблінською Унією, відбулось об'єднання Польської Корони і Великого князівства Литовського і створена єдина держава Річ Посполита. На територію українських земель поступово було поширено форми і порядок укладання актів, які існували в Польщі. Єдине, чим цей порядок відрізнявся від існуючого, була лише мова укладення і запису документів у судові книги. Це свідчить про те, що договірне право на українських землях цього періоду розвивалося на традиціях, закладених руським звичаєвим і писаним правом, проте з урахуванням західноєвропейських традицій, які формувалися під впливом римського права [7, с. 67].

Різні правочини, угоди, договори, зобов'язання майнового чи особистого характеру, щоб набрати сили безспірних актів, мали бути заявлені учасниками перед судом і внесені в записові книги. Сюди вносили записи про продажні, орендні, закладові, дарчі, боргові, духовні заповіти та інші. Крім того, вписували королівські жалувані грамоти і привілеї, сеймові конституції, постанови повітових сеймиків і конфедерацій, статuti про податки і мито, люстрації, інвентарі та інше – словом, різного роду важливі і не дуже акти і документи приватного і суспільного характеру.

Треба мати на увазі, що доступ до актових книг був відкритий для всіх і кожного, прийом заяв у край полегшений до крайньої міри. Кожен міг особисто з'явитися в канцелярію суду чи навіть прислати свого слугу чи приятеля і зробити заяву на словах чи письмово –

і її без обмежень вносили в книги в тій самій формі, у якій вона була зроблена [3, с. 33].

Укладення Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. мало на меті узгодити литовське право з польським, закріпити після акту Люблінської унії 1569 р. правове становище та привілеї нового стану – шляхти, а також – зміни в соціально-економічній структурі суспільства й розвитку товарно-грошових відносин..

Литовський статут 1588 р., як і попередні Статути 1529 і 1566 рр., визначив форму і порядок учинення договорів, встановив умови припинення зобов'язань, терміни позовної давності тощо.

Статут 1588 р. визначив загальний порядок спадкування за законом та за заповітом; форму і порядок укладення та посвідчення договорів, зокрема обов'язкове письмове оформлення договорів купівлі-продажу маєтків, землі, договорів позики на загальну суму понад «десять коп. грошей», визнання майна виморочним тощо.

За загальним правилом, договори на українських землях у XVI–XVII ст. укладали в усній формі. Проте Литовські статuti передбачали низку випадків, коли для договору була обов'язкова письмова форма, наприклад, для договору позики на суму понад десять кіп грошей.

Жорсткіші вимоги Литовські статuti висували щодо відчуження землі. Коли власник продавав або дарував батьківські, материнські, вилучені, куплені чи іншим способом набуті маєтки, він повинен був скласти запис про цей правочин, скріпивши його своєю печаткою та ще печатками трьох або чотирьох свідків шляхетського походження. Потім цей запис робили в книгах гродського суду. Під час сесії земського суду відповідний запис переносили з книг гродських до книг земських. Ця юридична процедура була обов'язковою також для договору позики та застави.

Запис, який перенесли до земських книг, мав засвідчуватися не менш ніж двома підписами посадових осіб місцевих органів державної влади. Згідно з ст. 2 сьомого розділу Третього Литовського статуту 1588 р. запис, укладений із порушенням зазначених норм, вважався нікчемним і не спричиняв жодних цивільно-правових наслідків [2, с. 9].

Варто ще раз підкреслити, що ці книги зумовлюються писаним правом як єдиний шлях для забезпечення суспільних інтересів у правовій сфері, перетворюючись на невід'ємний чинник будь-якої правової дії з боку зацікавлених сторін. Загалом можна зробити висновок, що Статути Великого князівства Литовського були результатом використання та творчої переробки поточного литовського законодавства та судової практики, положень римського, німецького, польського права, а також звичаєвого права Литви, Польщі, України. Якщо ж врахувати, що німецьке та польське право того часу формувалось під помітним впливом римського права, то можна дійти загального висновку про рецепцію римського права в Україні в XVI ст. Особливостями її було те, що відбувалося начебто «подвійне накладання» римсько-правових ідей – через давньоруське право, яке зазнало часткового впливу візантійського (опосередковано-римського) права, та через німецьке та

польське право, де римське право було рециповане за західноєвропейським типом [6, с. 23].

Особливістю цивільного права за Литовськими статутами було те, що власник маєтку чи землі мав спеціальні обов'язки, які стосувалися виключно цього маєтку чи землі. При переході права власності на таке майно до іншої особи ця особа разом з правом власності отримувала відповідні спеціальні обов'язки.

Основними підставами для виникнення зобов'язань за Литовськими статутами були договори та делікти. Крім того, зобов'язання могли виникати для феодално залежних людей на підставі розпорядження їхнього поміщика. Зобов'язання могли виникнути й відповідно до рішення суду.

Як правило, договори на українських землях укладалися в усній формі в присутності свідків і з виконанням деяких символічних дій та обрядів, які сформувалися під впливом звичаєвого права і здійснювалися на підтвердження і закріплення договору.

Литовські статuti передбачали низку випадків, коли для договору була обов'язковою письмова форма, наприклад, для договору позики на суму понад десять кіп грошей. Обов'язковість письмової форми Литовські статuti вимагали щодо угод про відчуження землі.

У Третньому Литовському Статуті знаходять своє місце деякі види договорів: купівлі-продажу, обміну, застави, покладу, найму майна тощо. Найчастіше застосовувалися договір міни і договір дарування, договір купівлі-продажу, насамперед рухомого майна, а потім і нерухомого.

Гарантія виконання зобов'язання забезпечувалася різними засобами. У деяких випадках договір скріпляли присягою, зокрема про це згадується в статті 30, розділу 7 «Про записи і продажі»: «...на підтвердження істинності даних від заставодавця або зберігача вимагалася присяга». Використовувалася також застава, яка була водночас цивільним договором забезпечення виконання зобов'язання та одним із речових прав на чуже майно. У цьому полягала її подвійна природа. Форма договору застави залежала від предмета застави. Договір застави нерухомого майна, а також рухомого майна, яке мало велику матеріальну цінність, повинен був укладатися лише письмово. Письмовий договір був основним доказом при поверненні заставодавцем заставленого майна [5, с. 36].

Список використаної літератури:

1. Бандтке Е. С. История государства Польского: в 2 т. / Т. 1. СПб.: Тип. Император. Российской акад., 1835. 687 с.
2. Бедрій М. Особливості розгляду цивільних справ в українському копно-му судочинстві (XIV–XVIII ст.). *Підприємництво, господарство і право*, 2011. № 10. С. 9–10.
3. Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529–1588 рр.). *Актуальні проблеми держави*

і права: Збірник наукових праць. Вип. 49. Одеса : Юридична література, 2009. С. 33–44.

4. Бойко І. Й. Регулювання цивільних відносин на українських землях за українським звичаєвим правом (XIV–XVI ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, 2013. Випуск 58. С. 10–16.
5. Товстоліс М. М. Розуміння застави в звичаєвому праві України. *Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. К., 1928. С. 36–39.
6. Шевченко О. О. Історія держави і права України: хрестоматія. К. : Вентурі, 1995. 588 с.
7. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ : Генеза, 1997. 722 с.

Ключові слова: Королівство Польське, Річ Посполита, договір, приватне право, джерела права.

Ключевые слова: Королевство Польское, Речь Посполитая, договор, частное право, источники права.

Key words: Kingdom of Poland, Polish-Lithuanian Commonwealth, contract, private law, sources of law.

ПОПСУЄНКО ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент*

ШЕВЧУК ЯНА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЛАТВІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Дослідження витоків державності свідчить, що в X–XI ст. на території сучасної Латвії в областях Курземе, Земгалє та Латгалє виникають невеликі самостійні князівства, що були ранньодержавними утвореннями місцевих племен [1, с. 108]. У X–XIII ст. на території сучасної Східної Латвії утворилися три латгальських князівства – Кокнесе, Ерсіка і Талава. Тоді були створені перші адміністративні одиниці ранньофеодальних державних утворень – волості і округи з укріпленими замками в центрі. Державні утворення більш інтенсивно розвивалися в Східній Латвії, на землях латгалів.

З середини XVI і до другої чверті XVIII ст. Латвія «була яблуком розбрату між трьома сильними сусідками: Швецією, Польщею та Росією» [2, с. 73]. Об'єднання сил Росії і Польщі призвело до поразки Швеції в ході Північної війни. За умовами Ніштадського мирного договору 1721 р. Ліфляндія відійшла до Росії, герцогство Курляндське залишилися